УДК 82.09:792](477)]:504
DOI https://doi.org/10.12958/2227-2844-2025-1-89-101

Розінкевич Наталія Василівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовно-літературної освіти
Інституту післядипломної освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна.
n.rozinkevych@kubg.edu.ua
https://orcid.org/0000-0002-7292-1015

ЕКОКРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОМАНУ «ДОЦЯ» ТАМАРИ ГОРІХА ЗЕРНЯ

Сучасна українська література активно реагує на глобальні виклики, серед яких екологічна криза (як наслідок кризи духовної) та екоцид, спричинений російською агресією.

Актуальності набуває екокритичний дискурс як загал літературних текстів, ідей та наративних стратегій, що осмислюють взаємозв'язки людини з довкіллям (природним, антропогенним, соціальним), відрефлексовуючи культурні, етичні, соціальні й психологічно-філософські виміри екологічних проблем і досягнень.

Література має потужний потенціал у формуванні екологічної свідомості, ревізії духовних деформацій і трансляції важливих сенсів про збудований або зруйнований людиною світ. Вона закладає ментальні моделі сприйняття природи – як партнера, жертви чи ресурсу – і тим самим впливає на етичну оптику сучасної людини.

Загальне формулювання проблеми та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. У час глобальної екологічної кризи, тотального наступу на людину (не-людину) природних і техногенних катастроф, пандемій, війн / кібервійн та ядерних перегонів сучасне українське мистецтво останніх двох з половиною десятиліть XXI століття потребує перепрочитання через призму екокритики. Це дасть змогу пояснити, як у нуклеарному та мілітарному дискурсах оприявлюється нова екологічна етика.

Український дослідник має «унікальну можливість презентувати світу український варіант екотеорії та екокритики» (Бондарєва, 2023, с. 204); простежувати як український автор реагує на життєві виклики, оприявлює екологічні аксіоми, виражає занепокоєння і застереження, створює власний міф про природу / ментальний простір / концептосферу, формує власний «алгоритм порозуміння з природою» (Горболіс, 2024, с. 7). Водночас він долає травми, зцілює душу, авторефлексує, проявляє «екологічну естетику як рефлексію над екологічними кризами» (Філяніна, 2024, с. 134) та «висвітлює філософсько-естетичні та мистецькі варіанти ревіталізації» (Ліщинська, 2021, с. 18) забруднених територій.

Екокритика, з одного боку, є напрямом літературно-критичних студій, «що вивчає міждисциплінарний аспект взаємозв'язків художньої літератури і довкілля», аналізує та осмислює потенційні шляхи «виправлення сучасної екологічної ситуації» (Горболіс, 2024, с. 201), а з іншого – це одна з найактуальніших методологій дослідження архітектоніки тексту, що окреслює специфіку художнього моделювання й візуалізації екологічних проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Жіночий воєнний роман Тамари Горіха Зерня «Доця» став об'єктом наукової уваги, оскільки репрезентує багатовимірний досвід війни, що інтерпретується дослідниками в соціальному, психологічному, мовному, гендерному та культурному контекстах.

Вікторія Тютюн у цьому творі досліджує специфіку представлення мирного й воєнного художнього простору, його гендерну семантику. Дослідниця виокремлює просторові модуси, характерні для хронотопу окупації, зокрема застиглість часу, спустошення середовища та неоднорідність впливу війни на окремі локуси (Тютюн, 2024). Оксана Пухонська травму війни розглядає як чинник формування національної ідентичності та складник колективної пам'яті (Пухонська, 2021). Дмитро Присівок через цей роман пояснює війну як моральне випробування, що розділяє людей на різні табори (Присівок, 2021). У фокусі наратологічного аналізу перебуває праця Тетяни Гребенюк, яка досліджує стратегії ефекту співпричетності (Гребенюк, 2020). Важливим аспектом художньої виразності є перцептивні образи, які аналізують Жанна Колоїз і Тетяна Соловйова (Колоїз, Соловйова, 2024). У їхньому дослідженні простежено використання сенсорної лексики, що формує архітектоніку чуттєвості, а також засобів репрезентації зорових, слухових і тактильних відчуттів як інструментів створення художнього простору війни. Інна Ренчка звертається до мовної поведінки героїв, підкреслюючи зв'язок між мовою та національною ідентичністю (Ренчка, 2020). За її спостереженням, мова в романі є не лише засобом комунікації, а й маркером стійкості й самоусвідомлення. Компаративний підхід реалізовано в статті Лілії Солодкої (Солодка, 2022), яка порівняла роман «Доця» Тамари Горіха Зерня з твором Еріха Ремарка «Три товариші». Аналізуючи воєнний дискурс, дослідниця акцентує на спільних темах – антигуманній природі війни, травматичному досвіді, збереженні моральних орієнтирів та формуванні феномена «втраченого покоління» у XX і XXI століттях. У площині жанрового аналізу працюють Юлія Курилова та Оксана Якобчук, які звертають увагу на символіку та міфоритуальну парадигму твору (Курилова, Якобчук, 2023). Вони інтерпретують шлях протагоністки як символічну самоактуалізацію в умовах екзистенційної загрози, вказуючи на жанрову гібридність і міфопоетичні структури як важливі елементи художнього світу роману.

Водночас варто зазначити, що цей твір досі не був предметом екокритичного аналізу. Застосування такого підходу відкриває нові горизонти для осмислення роману, даючи змогу виявити додаткові сенси та прочитати текст крізь призму взаємодії людини з довкіллям у граничних екзистенційних умовах війни.

Важливо, що в сучасному українському літературознавстві дедалі активніше впроваджуються екокритичні підходи, які відкривають нові перспективи у вивченні художнього тексту. Доцільність та релевантність застосування екокритики до аналізу української літератури, а також проблеми адаптації екокритичних знань до україномовного гуманітарного простору стали предметом дослідження низки вітчизняних науковців. Зокрема, Лариса Горболіс у своїй монографії висвітлює історію становлення екокритики у світовій гуманітаристиці, акцентуючи на її активізації в українському літературознавстві (Горболіс, 2024). Юлія Куманська, Ольга Яблонська та Максим Яблонський простежують закономірності розвитку екокритичних студій у зарубіжному та українському контекстах на межі XX–XXI століть, звертаючи увагу на інтердисциплінарність екокритики як дослідницького підходу (Куманська, Яблонська, Яблонський, 2024). Микола Ткачук визначає основні смислові та ціннісні орієнтири, довкола яких вибудовується екоцентричний дискурс: світоглядні, внутрішньолітературні, морально-естетичні й практично-ціннісні (Ткачук, 2011). Крізь призму екокритики інтерпретують твори Анна Горнятко-Шумилович (Горнятко-Шумилович, 2022), Наталія Мафтин (Мафтин, 2023), Оксана Вертипорох (Вертипорох, 2021), Алла Полторацька (Полторацька, 2021), Тетяна Ганжа (Ганжа, 2018), Наталія Розінкевич і Артур Брацкі (Rozinkewycz, Bracki, 2022) та інші. І хоча в «українських теренах студій, що стосуються теоретичного обґрунтування понять зі сфери екокритики, немає» (Горболіс, 2024), українські дослідники активно залучають до наукового обігу такі поняття: green studies, blue planet, еколітература, екодискурс, екологічне літературознавство, екокритицизм, екокритичний наратив, екокритична проблематика, екотопія, екологічний песимізм, екоцентричне письмо / читання, пейзажне письмо, екологічний постмо-

дернізм / метамодернізм, література дикої природи, екологічне світобачення, екосвідомість, екологія фронтиру, екологія душі, екокосмополітизм, глобальна душа, транслокальність тощо. Апробування цих термінів засвідчує активну інтеграцію українських літературознавчих студій у ширший міждисциплінарний дискурс, проте глибоке системне осмислення їх у межах національного гуманітарного знання ще перебуває на стадії формування.

Вибір невирішених частин загальної проблеми, якій присвячена ця стаття. Екокритичний підхід уможливлює осмислення російсько-української війни не лише як соціально-політичного явища, а як масштабної екологічної катастрофи / кризи, що змінює природні ландшафти, порушує екосистеми та трансформує взаємини людини з довкіллям.

Такий аналіз дає змогу простежити тяглість наслідків воєнних дій (забруднення та обмілення водойм, випалення й вирубку лісів, потрапляння в повітря шкідливих викидів, отруєння ґрунтів небезпечними хімічними речовинами, замінування територій, знищення біорізноманіття (зокрема, масову загибель тварин через акустичний шок, спричинений гучними звуками від вибухів) (Губарева, 2023; Омельчук, Садогурська, 2022).

Мета статті – перепрочитати роман крізь призму екокритики, з'ясувати, як сучасна українська література репрезентує екологічні загрози.

Об'єктом дослідження є роман «Доця» Тамари Горіха Зерня.

Методологія дослідження. Екокритичний метод забезпечив природоцентричний підхід до осмислення способів художньої репрезентації взаємодії людини й природи. Культурно-історичний метод застосовано для аналізу тексту в контексті історичних, соціальних і політичних процесів, що зумовлюють екологічні виклики доби.

Опис основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів. У центрі роману «Доця» Тамари Горіха Зерня – історія жіночого спротиву у 2014 році на окупованих територіях Донбасу. В анотації до цього твору зауважено, що він про своє: «свій дім, свою батьківщину, своє серце, своє право ходити з високо піднятою головою» (Горіха Зерня, 2019, с. 2).

Глибші сенси цього роману розкриваються під час прочитання його крізь екокритичну оптику, яка оприявлює текст про спустошене довкілля, етичну відповідальність за землю, деформацію зв'язку людини з природним середовищем – невіддільною частиною її ідентичності. У творі природа страждає, мовчить, промовляє і чинить спротив разом із людьми.

У передмові «Від автора» Тамара Горіха Зерня подає власну поезію, у якій вогонь – давній символ очищення, дому і достатку (на ньому «ми гріємо долоні») – трансформується в апокаліптичний образ війни, катастрофи, спустошення, руйнації («Горять хати, земля горить і небо»). Парадокс полягає в тому, що те, що традиційно символізувало джерело життя й тепло, перетворюється на випалене поле. Сакральність, інтимна камерність «домашнього екотопу» – рідного місця – що проявляється в образах дідуха, куті, рушника, бабусі, переплітається з жахами війни та зброєю.

Традиційний спосіб життя українців тісно пов'язаний із землею, ритмами природи та циклічними подіями, що обертаються довкола сільськогосподарського року й збору врожаю. Особливе значення має Різдвяна ніч – сакральний час, коли, за народними уявленнями, закладається добробут, щедрість прийдешнього року. Проте саме в цю ніч увірвалася війна, порушуючи гармонію: «у нашу хату попелом несе», «дідух похилився», «хтось кинув хрест» – руйнується звичний природний уклад. Замість молитов і різдвяної обрядовості – жорстока буденність спротиву: «Я чищу автомат, дай Боже, недаремно». Так війна входить у саме серце традиційної культури, де порушення природного циклу означає глибоку екзистенційну кризу – втрату ґрунту під ногами, як у буквальному, так і в символічному сенсі.

Риторичні питання – «Ми ходимо по колу?» та «Зійшла зоря чи так і буде темно?» (Горіха Зерня, 2019, с. 5) – підкреслюють тривогу, невизначеність і сумніви ліричних героїв перед

непередбачуваним майбутнім. Проте спів вертепу в поезії є символом, що не дає змоги втратити духовні орієнтири; це тендітна надія, що пробивається крізь темряву, акт опору й віра у відродження – навіть тоді, коли все навколо здається зруйнованим.

Щоб залишитися частиною рідної землі, недостатньо зберігати пам'ять, плекати традиції чи надіятися лише на Бога. Щоб її захистити, іноді доведеться брати до рук зброю і залишити дім. Війна примушує переосмислювати саму суть людської присутності на землі.

Ця поезія є прикладом сучасної поетичної рефлексії на тему війни.

Зокрема, висловлювання героїні «Ельф» у «Вступі» роману: «Щоб вижити, ти їстимеш землю. І готуватимеш землею» (Горіха Зерня, 2019, с. 9), – оголює не лише жах війни, а й акцентує на людській стійкості й непокорі, її здатності пройти крізь пекло заради збереження себе та власного коріння. Це глибока метафора єднання із землею, яка, навіть у знищеному вигляді залишається джерелом життя, твоєю частиною. Ти не просто існуєш на цій землі – ти нею живеш, і тому здатен любити, мріяти й боротися.

Роман є прикладом метамодерністського письма. Як і в «Інтернаті» Сергія Жадана, тут немає чіткого поділу на Добро і Зло, позитивних і негативних персонажів (Жадан, 2017). У тексті реалізується так званий ефект вагадла – постійне хитання між протилежними цінностями, виборами, оцінками. Цей роман теж «фіксує максимально широку палітру барв і півтонів життя. Та й ідеться про війну гібридну, яка нерідко розводить рідних, учорашніх друзів колег по різні боки» (Пахаренко, 2021, с. 74). Унаслідок цього формується багатогранний образ реальності, у якій немає простих відповідей, зате зберігається потреба в людяності, емпатії та зв'язку із землею як умовами виживання.

Героїня була глибоко вражена, вперше побачивши Донбас, переїхавши туди з Рівненської області в сімнадцять років. Через такі деталі, як «височенні паркани», «шиферні дашки», «бур'яни», «дротик», «латане-перелатане», «чорний пил» (Горіха Зерня, 2019, с. 15), вона передає атмосферу регіону – його загальну занедбаність, депресивність і сірість. Щоб адаптуватися, «прийняти реалії Донбасу» (Горіха Зерня, 2019, с. 16), героїні знадобилося близько року, однак навіть після цього вона залишалася там чужою. Це місто її «лякало і насторожувало». «Зрощення і взаємне проникнення» (Горіха Зерня, 2019, с. 17) почалося з фатальної події – вибуху на шахті імені Засядька[1].

Саме ця трагедія стала переломним моментом, який зруйнував внутрішню дистанцію між героїнею та містом. Спільне горе, взаємопідтримка, співпереживання з місцевими людьми дало змогу зрозуміти справжнє обличчя Донбасу – не через зовнішні риси, а крізь призму людських доль, уміння місцевих адаптуватися до складних умов. У цьому фрагменті художньо реалізовано метамодерністський прийом глокалізації – поєднання локального досвіду з глобальними цінностями. Місто з фону перетворюється на повноцінного учасника особистої трансформації героїні. Цей процес також ілюструє одну з ключових ознак метамодернізму – персоналізм, тобто реконструкцію особистості через глибокий екзистенційний досвід.

Через мову українська ідентичність героїні поступово проникає в простір Донецька, де українське було або витіснене, або сприймалося як «чуже»: «Тоді ми вперше поговорили. Ну як поговорили? Українською він не вмів ані слова, тому більше кивав, але просив не переходити на російську. «Вы говорите, говорите. Я ничего не понимаю, но это так красиво» (Горіха Зерня, 2019, с. 42). Цей епізод яскраво ілюструє одну з головних рис метамодернізму – тугу за справжнім. Дівчина нікому нічого нав'язує, не переконує, не веде дискусій – вона просто говорить так, як уміє, і ця природність і справжність виявляється потужнішою за ідеологічні суперечності. Ця мова впливає на героя, який хоч і не розуміє української, але підсвідомо її сприймає. Це тихий акт опору та водночас процес відновлення присутності українського на

[1] 18 листопада 2007 року на шахті імені Засядька сталася найбільша аварія на українських вугільних підприємствах від часу отримання незалежності. Внаслідок вибуху метано-повітряної суміші загинув 101 гірник.

Донбасі: не через конфронтацію, а через невимушену комунікацію. Так крок за кроком українське починає проростати навіть там, де, здавалося б, для нього не залишилося місця.

Розпочалася підготовка до війни. Трагедію непорозуміння між людьми, які живуть в одній країні, але по різні боки інформаційного поля, розкриває цитата:

«– Деточка, так что же, когда ваши придут, нас расстреляют?

Я витріщилася на Валентину Степанівну так, ніби в неї виросла друга голова.

– Хто це «наші»? Ви про що взагалі?

– Ваши бандеры.

І я не знайшлася, що відповісти» (Горіха Зерня, 2019, с. 49).

Цей фрагмент демонструє, наскільки глибоко дезінформація проникає в повсякденне спілкування, розриває родинні, сусідські, загалом людські зв'язки. Персонажі говорять про українських військових, але по-різному сприймають реальність: для одного учасника діалогу – це «визволителі», для іншого – «вороги». Для героїні «Ельф» «наші» – це українські воїни, а для співрозмовниці – це «ваші бандери» (штамп російської пропаганди, яка свідомо формувала вороже ставлення до всього українського).

Героїня не могла вловити «логіку і смисли оточення» (Горіха Зерня, 2019, с. 50) – реакцію частини донбасівського поспільства на події, які стрімко розгорталися. У місті з'являлися нові «герої» – надзвичайно строкаті фігури: продажна, «сліпа і глуха» міліція, «тітушки», «ополченці з вологодським говорком», підготовлені бойовики, «туристи» й «кізяки» з Ростова, наркооборона, агресивні пенсіонери – прибічники «руського миру», пікетувальники, сепаратисти. І водночас – інша реальність, яка існувала паралельно, іноді перетиналась із першою, іноді ні: патріоти, мирні демонстранти, українці, що не втратили здорового глузду, «живі нормальні люди», учасники АТО, військові ЗСУ.

Така картина створює враження фрагментованого світу, де цінності, факти й поняття втратили стабільність, а реальність розкололася на суперечливі версії. Це не просто політичне протистояння, а глибока криза, що розгортається в ментальному, емоційному й культурному вимірах.

Місто втратило здатність захищатися, рухатися, відчувати – цю фізичну й морально-духовну трагедію дівчина бачить у тілесному вимірі: «Донецьк лежав перед нами, як величезний неповороткий звір. Йому щойно впорснули отруту прямо у спинний мозок, і тіло звіра вже відмирає. Зовсім скоро він не зможе поворухнутися, і тільки бачитиме, як дрібніший, але більш вправний хижак шматує його плоть. Попереду чекає довга агонія, але захмеліла голова не вловлює тривожних сигналів від периферійної нервової системи. У голови поки що все добре» (Горіха Зерня, 2019, с. 67). Цей метафоричний опис позначає момент, коли трагедія вже розпочалася («впорснули отруту прямо у спинний мозок»), але ще не дійшла до усвідомлення («у голови поки що все добре»). Такий собі стан замороженої тривоги, психологічного шоку, соціального паралічу, ігнорування проблеми та самозаспокоєння. Місто ще не до кінця усвідомлювало масштаби і наслідки подій, що відбувалися в моменті – в нього «захмеліла голова». Однак, як наслідок, міста-звіра чекатиме «агонія» – тривала й болісна руйнація.

22 травня 2014 року «лавина вибухнула» (Горіха Зерня, 2019, с. 79): відбувся бій під Волновахою[2], а також було оголошення про створення конфедеративної держави «Новоросія»[3]. Свої позиції в регіоні посилювали проросійські сили, тоді як серед українських військових зростали втрати. На Донбасі розгорнулася активна фаза війни.

[2] **Бій під Волновахою** – напад проросійських сепаратистів на підрозділ Збройних сил України неподалік міста Волноваха Донецької області, що стався приблизно о 4:30 ранку 22 травня 2014 року. Внаслідок нападу загинули 17 військовослужбовців 51 окремої механізованої бригади.

[3] Конфедеративна держава Новоросія була проголошена Павлом Губарєвим 22 травня, до складу якої входили Донецька Народна Республіка та Луганська Народна Республіка. «Новоросія» сходить до терміна, який Російська імперія використовувала для позначення сучасної східної та південної України.

Авторка деконструює міф про Донбас як «пустий степ», де серед живого, складного й різноманітного ландшафту з «полями, ярами та лісосмугами» прокидається щось більше за людину: сила нації, предковічна пам'ять, інстинкт самозбереження та потяг до перемоги. Через екокритичну лінзу можна говорити про геологію ідентичності – у ґрунті землі закладено сакральну археологію пам'яті й сили, накладено шари історії, що провокують пробудження й екзистенційне переродження людини й нації в умовах війни: «у крові піднімається глибинне, прадавнє, закладене й заховане на рівні інстинктів». Без зброї, без підтримки, без довіри до інституцій люди знаходили в собі глибинну силу, щоб вистояти: «в нас немає ресурсів і немає держави. Що той механізм, який ми звикли вважати державою, насправді замкнений сам на себе, його давно заклинило і паралізувало страхом та некомпетентністю» (Горіха Зерня, 2019, с. 80).

Однак «спляча красуня піднялася зі столітнього сну...» – це алегорія народу, який довго перебував у стані пасивності, залежності та самообману, а тепер пробуджується у воєнній реальності. Відчуває, «як у крові піднімається глибинне, прадавнє...» – і це вже не просто боротьба за життя, це архетипічна війна, де сили предків (мертві) і нащадків (ненароджені) стають опорою.

Природа цього промислового регіону є свідком і учасником воєнних подій. Її екологічна суб'єктивізація в дії: вона не просто терпить війну – вона реагує, оживає, долучається до великого процесу трансформації, стає співавторкою історичного моменту. Символічно це виражено в рядку: «Земля репнула і вивернулася нутром, зриваючи розтяжки й випльовуючи наконечники скіфських стріл». Людина ж у цьому хаосі шукає в ній опору – прагне «вхопитися за повітря, упертися в землю» (Горіха Зерня, 2019, с. 80), як за джерело сили, повернутися до первинного глибинно тілесно-природного зв'язку. У цьому оприявлюється екоцентричний наратив: природа вростає у свідомість, у тіло й пам'ять, стаючи частиною досвіду. Саме через це усвідомлення героїня «Ельф» проходить трансформацію: від розгубленої людини – до учасниці спротиву, волонтерки, тієї, хто діє. Природа стає внутрішнім компасом і джерелом сили в боротьбі.

Місцями сили в тексті постають локальні пейзажі, куди героїня «не раз вибиралася за натхненням». Унаслідок антропогенної діяльності людини – видобутку корисних копалин («тут у селах добувають вапняк, пісок, порфірит») – утворилися «неймовірної краси озера». Вони розгортають тему ренатуралізації або естетизації екологічного сліду людини: природа, попри експлуатацію, трансформує поранені ландшафти в нові, несподівано привабливі форми.

Природа в тексті постає також як мистецьке тло – автентичне джерело естетики та творчого імпульсу: «зробили фотосесію з природним освітленням. Ці фото не треба було обробляти, вони вийшли ідеальними» (Горіха Зерня, 2019, с. 86).

Після втрати контролю над Слов'янськом і Краматорськом проросійські бойовики окупували Донецьк. Прийшла війна – спорожніло місто. Ті, хто залишився, відчували себе покинутими, тому що «мовчала моя велика Україна» (Горіха Зерня, 2019, с. 180). Героїня фіксує болісне усвідомлення того, що українська армія ще не була сформованою інституцією, а радше стихійним об'єднанням людей, яким бракувало багато всього – від їжі до зброї: «За великим рахунком, ми й армії як такої не бачили. Хай будуть гайдамаки, партизани, козаки, але ніж не армія…» (Горіха Зерня, 2019, с. 93).

Персоніфікована природа, з одного боку, є рятівницею військових, а з іншого, – жертвою війни. Вона змушена стати ресурсом, об'єктом використання задля збереження людських життів: «Хлопці закопалися в сосновому ліску. Карликові сосни чесно віддали життя, закриваючи потребу в бліндажному дереві» (Горіха Зерня, 2019, с. 202). Змінюється функціональне навантаження природного середовища: ліс став зоною військової активності – схованкою, джере-

лом матеріалу для будівництва бліндажів. У цьому вимірі війна постає як форма екологічного насильства.

Метафора «свіжий запах смоли перебиває запах заліза» є сенсорним описом виявом напруги між природним (живим) і штучним (технологічним, руйнівним), де природне намагається «перебити» / нейтралізувати запах / присутність війни.

Разючий контраст постає між двома відвідинами героями одного й того самого села. Навесні: «цвіли сади», «вулиці тонули в білому мареві», «фруктові пелюстки висіли в повітрі як туман», «фантастичні клумби», «між господинями велася затята тюльпанова боротьба». І влітку: «городи стояли незасаджені. Зорана рілля заросла лободою і щирицею, подекуди бур'ян піднімався вище пояса. Городи були покинутими, а значить, тут немає людей» (Горіха Зерня, 2019, с. 210–211). Ідилію, буяння життя, красу окультуреної природи протиставлено запустінню, занепаду, відсутністю людини. Екофілософія проста: простір без господаря перетворюється на пустку – живий симптом екологічної травми.

Наслідки війни були відчутні навіть у глибокому тилу: з'являлося дедалі більше знелюднених містечок – «села як вимерли» (Горіха Зерня, 2019, с. 217).

З когнітивної моделі топофільності – емоційним зв'язком з рідною землею – пов'язана ідея «могили не пускають» (Горіха Зерня, 2019, с. 238–239). Баба героїні – Ольга Іванівна – не погоджується покинути рідне місце, і це не впертість, а вкоріненість. Вона транслює глибоко екокритичну думку: для неї рідна земля – не просто фізичний ґрунт, а втілення родинної, культурної та екзистенційної спадковості. Це місце, де поховані близькі, де збережено пам'ять і зв'язок між поколіннями. Земля стає «своєю» не лише тому, що на ній живеш, а тому, що в ній – коріння твого роду, твої предки, твоя історія. Для баби земля не є ресурсом, чи власністю, це простір, який визначає, ким ми є. «Ви ж не просто так воюєте, а за свою землю. А своя земля тільки тоді своя, коли її наші знизу підпирають», – резюмує героїня.

Парадоксальне співіснування двох реальностей у Донецьк у 2014 році – руйнування, спричиненого війною, та збереження нормального громадського життя (цивілізації – «у вигляді чистих баків для сміття») – яскраво ілюструє висловлювання героїні: «Ущипніть мене, нас уночі бомбили, а тут троянди сапають як нічого не бувало» (Горіха Зерня, 2019, с. 258). Догляд за клумбами в умовах війни постає як інстинктивний акт опору хаосу та зруйнованому життю. Це символ стійкості й надії. Через турботу про квіти люди намагаються наповнити повсякденність сенсом, дистанціюються від війни, підтримують красу й порядок – фундаментальні людські потреби.

«Ельф» засвідчує неефективність роботи соціальних інституцій у місті та описує спроби мешканців самотужки підтримувати мінімальний екологічний баланс: «У нас на районі сміттєвоза не було з липня. Щоб не дуже смерділо, ми з дідами перейшли до сортування, органіку закопуємо, пластик спалюємо» (Горіха Зерня, 2019, с. 258).

У тексті розгортається потужна екологічна метафора деградації антропогенного ландшафту – руйнування, спричиненого військовими діями, – перевтілення доріг приватного сектора в піщану пустелю: «Здавалося, я бреду по пустелі, переставляючи ноги по коліна в піску, а потрібна вулиця все не починалася» (Горіха Зерня, 2019, с. 277).

Авторка свідомо уникає традиційних візуальних кодів апокаліпсиса (пожеж, техногенних руїн) і натомість пропонує іншу візію катастрофи – повільне й тихе зникнення околиць Донецька, які перетворюються на покинутий, безлюдний простір: «Район не просто помирав, він розчинявся як пісок у воді, зникав із мапи буття цілими вулицями» (Горіха Зерня, 2019, с. 277).

Перед війною природа була щедрою: «Осінь того року видалася врожайною. Меду було з головою» (Горіха Зерня, 2019, с. 35). Врожайна осінь уособлює мирний час, коли природа

й людина перебували в гармонійному симбіозі, а життя розгорталося за передбачуваними, стабільними циклами. У цьому контексті мед постає як символ повноти буття, стабільності та природної рівноваги, що панувала до руйнівного вторгнення війни. Ця ідилічна картина контрастує з піщаною порожнечею вуличок під час війни, де земля вже не родить, природа не буяє, а ніби розчиняється у піску забуття.

І людина, і довкілля постають жертвами насильницького процесу – війни, що відповідає підходам екофемінізму, який досліджує такі стосунки. Картини апокаліпсиса через спустошення увиразнюють екокритичну ідею: трагедією є не лише видиме руйнування, а й непомітне вимирання світу, яким ми його знали. Травми героїв, спричинені окупацією, втратами, насильством, корелюють із травматизацією ландшафту – природа також зранена війною.

Не випадково саме абстрагування у світ природи стає для героїні психологічним захистом від жахіть воєнної реальності. У природних образах вона шукає притулок, де можна сховатися й зберегти внутрішню рівновагу: «Я намагалася не слухати про те, що було далі. З усіх сил уявляла перед очима велике пшеничне поле з волошками. Пташки щебечуть, колоски налилися, шелестять. І я серед поля, дивлюся на хмари. Шшшш, шшшш, все добре. Я не тут, мене немає на цій вулиці, я нічого не чую» (Горіха Зерня, 2019, с. 127).

Тож, роман «Доця» Тамари Горіхи Зерня розповідає про життя людей у прифронтовому Донецьку під час війни 2014 року – про їхню боротьбу за виживання, збереження людської гідності та зв'язку з праосновами буття на тлі руйнування й хаосу.

Висновок. Роман «Доця» Тамари Горіха Зерня є художнім свідченням про російсько-українську війну, що розгортається не лише на полі бою, а й у просторах культури, природи та особистої пам'яті. Через екокритичну оптику твір відкривається як глибоке етичне висловлювання про зруйновані ландшафти, спотворений природний ритм життя та кризу зв'язку між людиною і довкіллям. Природа в романі не є фоном подій – вона страждає, реагує, чинить спротив і трансформується разом із людиною.

Художнє осмислення війни в «Доці» розкривається на рівні побутових деталей, символів, риторичних структур та особистих трансформацій героїв. Простір Донбасу зображено не як абстрактну територію, а як живий простір взаємодії, де локальні досвіди вписані в глобальні конфлікти.

Авторка підкреслює, що збереження ідентичності, зв'язку з рідною землею, культурою й екосистемою є не лише питанням виживання, а й актом опору, заснованим на емпатії, стійкості та внутрішній цілісності.

У тексті реалізовано ключові риси метамодернізму – поєднання іронії та щирості, складної емоційності, відкритості до множинності істин. Цей роман репрезентує не лише історію спротиву, а й історію екологічного усвідомлення, де війна стає чинником екзистенційної та екофілософської кризи. Тож «Доця» демонструє потенціал сучасної української літератури бути чутливою до викликів епохи, зокрема до потреби осмислення екологічного виміру війни.

Список використаної літератури

1. Бондарєва О. В. Драматургічний дискурс війни в оптиці українських «котячих» сюжетів: екокритка, ментальні матриці, «кототерапія», тотемний код. *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects.* Tbilisi, Georgia, 2023. С. 200–214.

2. Горболіс Л. Г. Екокритика: методологічна інтеграція, взаємодія, інтерпретація : монографія. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2024. 210 с.

3. Філяніна Н. Екологічна естетика як рефлексія над екологічними кризами. *Молодий вчений.* 2014. № 10(13)(1). С. 134–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_10%2813%29%281%29__35

4. Ліщинська О. Ідея ревіталізації Чорнобиля: естетичний досвід подолання наслідків екологічної трагедії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 31. С. 18–22. DOI: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.996

5. Тютюн В. Гендерна специфіка простору війни в романі Тамари Горіха Зерня «Доця». *Синопсис: текст, контекст, медіа*. 2024. Т. 30, № 4. С. 287–296. DOI: https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.4.7

6. Пухонська О. І. Від історії до Донбасу: ідентичнісний простір війни в романі Тамари Горіха Зерня «Доця». *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 15. С. 207–212. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.15.39

7. Присівок Д. Образ війни у романі Тамари Горіха Зерня «Доця». *International scientific and practical conference (February 26–27, 2021).* Venice, Italy, 2021. P. 121–125. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-31

8. Гребенюк Т. Роман «Доця» Тамари Горіха Зерня: стратегії творення ефекту співпричетності. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. Т. 8, № 2. С. 203–213. DOI: https://doi.org/10.14746/sup.2020.8.2.16

9. Колоїз Ж., Соловйова Т. Вербалізація зорових екстероцептивних відчуттів у романі «Доця» Тамари Горіха Зерня. *Folium*. 2024. № 4. С. 113–119. DOI: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.996

10. Ренчка І. Мовна поведінка та мовна стійкість українців в умовах російсько-української війни (на прикладі «Доці»). *Українська мова*. 2020. № 3(75). С. 75–91.

11. Солодка Л. Художнє переживання трагедії війни (на прикладі романів Е. М. Ремарка «Три товариші» і Т. Горіха Зерня «Доця»). *International Science Journal of Education & Linguistics*. 2022. Т. 1, № 3. С. 148–159. DOI: https://doi.org/10.46299/j.isjel.20220103.15

12. Курилова Ю., Якобчук О. Роман «Доця» Тамари Горіха Зерня: жанрова модель, символіка й міфоритуальна парадигма. *Мова. Література. Фольклор.* 2023. № 2. С. 46–57.

13. Куманська Ю., Яблонська О., Яблонський М. Екокритичні студії: світові тенденції та українські здобутки. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2024. Вип. 36. С. 20–35. DOI: https://doi.org/10.29038/2304-9383.2023-36.kum

14. Ткачук М. Людина і природа в українській літературі крізь призму екокритики. *Дивослово*. 2011. № 6. С. 52–56.

15. Горнятко-Шумилович А. «Не я тут господар, а природа». Екоцентричне прочитання спадщини Василя Ткачука. *Poznańskie Studia Slawistyczne*. 2022. № 22. С. 181–194. DOI: https://doi.org/10.14746/pss.2022.22.9

16. Мафтин Н. Проблема єдності людини і природи в малій прозі Євгена Гуцала : колективна монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 322–339.

17. Вертипорох О. Екокритика як модель інтерпретації сучасного художнього тексту (на матеріалі Є. Пашковського). *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2021. Вип. 36, Т. 1. С. 122–127. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-18

18. Полторацька А. Дискурс бестіарності у художній літературі кінця XX – початку XXI століття (на матеріалі творів Дж. Бовена «Вуличний кіт на ім'я Боб», Б. Вербера «Завтра будуть коти», Дж. Кутзее «Безчестя», О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих») : дис. … канд. філол. наук. Київ : Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, 2021. 201 с.

19. Ганжа Т. Екокритичний аспект дикості у поетичному циклі О. Лишеги «Снігові і вогню». *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2018. Т. 1. С. 62–65. DOI: https://doi.org/10.18523/2618-0537.2018.62-65

20. Rozinkewycz N., Bracki A. Strategie opisu zagadnień ekologicznych i elementy ekokrytyki we współczesnej literaturze ukraińskiej. *Świat i Słowo*. 2022. Т. 38, № 1. P. 435–447. DOI: https://doi.org/10.53052/17313317.2022.27

21. Горіха Зерня Т. Доця. Київ : Білка, 2019. 288 с.

22. Губарева В. Екоцид: 10 наслідків війни Росії проти України для довкілля. *Рубрика. Все по поличках,* 23 лютого 2023 р. URL: https://rubryka.com/article/naslidky-viiny-dlia-dovkillia/ (дата звернення: 01.07.2025).

23. Омельчук О., Садогурська С. Природа стогне від війни. *Дзеркало тижня,* 27 березня 2022 р. URL: https://zn.ua/ukr/ecology/priroda-stohne-vid-vijni.html (дата звернення: 01.07.2025).

24. Жадан С. Інтернат. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2017. 336 с.

25. Пахаренко В. Дорога додому: риси метамодернізму в романі С. Жадана «Інтернат». *Українська мова та література*. 2021. № 7–8(935–936). С. 70–83.

References

1. Bondarieva, O. (2023). Dramaturhichnyi dyskurs viiny v optytsi ukrainskykh «kotiachykh» siuzhetiv: ekokrytka, mentalni matrytsi, «kototerapiia», totemnyi kod [Dramaturgical discourse of war in the perspective of Ukrainian «cat» plots: ecocriticism, mental matrices, «cat therapy», totemic code]. *International security studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects.* (pp. 200–214). Tbilisi, Georgia [in Ukrainian].

2. Horbolis, L. (2024). Ekokrytyka: metodolohichna intehratsiia, vzaiemodiia, interpretatsiia [Ecocriticism: methodological integration, interaction, interpretation]. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].

3. Filianina, N. (2014). Ekolohichna estetyka yak refleksiia nad ekolohichnymy kryzamy [Ecological aesthetics as a reflection on ecological crises]. *Molodyi vchenyi – Young scientist, 10*(13)(1), 134–138. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_10%2813%29%281%29__35 [in Ukrainian].

4. Lishchynska, O. (2021). Ideia revitalizatsii Chornobylia: estetychnyi dosvid podolannia naslidkiv ekolohichnoi trahedii [The idea of revitalizing Chernobyl: an aesthetic experience of overcoming the consequences of an ecological tragedy]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii – Current issues in philosophy and sociology, 31,* 18–22. DOI: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.996 [in Ukrainian].

5. Tiutiun, V. (2024). Henderna spetsyfika prostoru viiny v romani Tamary Horikha Zernia «Dotsia» [Gender specificity of the space of war in Tamara Horikha Zernya's novel «Daughter»]. *Synopsys: tekst, kontekst, media – Synopsis: text, context, media, 30*(4), 287–296. DOI: https://doi.org/10.28925/2311-259x.2024.4.7 [in Ukrainian].

6. Pukhonska, O. (2021). Vid istorii do Donbasu: identychnisnyi prostir viiny v romani Tamary Horikha Zernia «Dotsia» [From history to Donbass: the identity space of war in Tamara Horikha Zernya's novel «Daughter»]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies, 15,* 207–212. DOI: https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.15.39 [in Ukrainian].

7. Prysivok, D. (2021). Obraz viiny u romani Tamary Horikha Zernia «Dotsia» [The image of war in Tamara Horikha Zernya's novel «Daughter»]. *International scientific and practical conference.* (pp. 121–125). Venice, Italy. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-039-1-31 [in Ukrainian].

8. Hrebeniuk, T. (2020). Roman «Dotsia» Tamary Horikha Zernia: stratehii tvorennia efektu spivprychetnosti [The novel «Dotya» by Tamara Gorikha Zernia: strategies for creating a sense of involvement]. *Studia Ukrainica Posnaniensia, 8*(2), 203–213. DOI: https://doi.org/10.14746/sup.2020.8.2.16 [in Ukrainian].

9. Koloiz, Zh., & Soloviova, T. (2024). Verbalizatsiia zorovykh eksterotseptyvnykh vidchuttiv u romani «Dotsia» [Tamary Horikha Zernia. Verbalization of visual exteroceptive sensations in the novel «Daughter» by Tamara Horikha Zernya]. *Folium, 4,* 113–119. DOI: https://doi.org/10.32782/folium/2024.4.16

10. Renchka, I. (2020). Movna povedinka ta movna stiikist ukraintsiv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny (za romanom Tamary Horikha Zernia «Dotsia») [Linguistic behavior and linguistic stability of Ukrainians in the conditions of the Russian-Ukrainian war (based on the novel «Daughter» by Tamara Horikha Zernya)]. *Ukrainska mova – Ukrainian language, 3*(75), 75–91 [in Ukrainian].

11. Solodka, L. (2022). Khudozhnie perezhyvannia trahedii viiny (na prykladi romaniv E. M. Remarka «Try tovaryshi» i Tamary Horikha Zernia «Dotsia») [Artistic experience of the tragedy of war (for example, the novels «Three Comrades» by E. M. Remarque and «Daughter» by Tamara Horikha Zernya)]. *International Science Journal of Education & Linguistics, 1*(3), 148–159. DOI: https://doi.org/10.46299/j.isjel.20220103.15 [in Ukrainian].

12. Kurylova, Yu., & Yakobchuk, O. (2023). Roman «Dotsia» Tamary Horikha Zernia: zhanrova model, symvolika y miforytualna paradyhma [The novel «Daughter» by Tamara Horikha Zernya: genre model, symbolism and mytho-ritual paradigm]. *Mova. Literatura. Folklor – Language. Literature. Folklore, 2,* 46–57 [in Ukrainian].

13. Kumanska, Yu., Yablonska, O., & Yablonskyi, M. (2024). Ekokrytychni studii: svitovi tendentsii ta ukrainski zdobutky [Ecocritical studies: world trends and Ukrainian achievements]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst – Volyn Philology: Text and Context, 36,* 20–35. DOI: https://doi.org/10.29038/2304-9383.2023-36.kum [in Ukrainian].

14. Tkachuk, M. (2011). Liudyna i pryroda v ukrainskii literaturi kriz pryzmu ekokrytyky [Man and nature in Ukrainian literature through the prism of ecocriticism]. *Dyvoslovo – Wonderword, 6,* 52–56 [in Ukrainian].

15. Horniatko-Shumylovych, A. (2022). «Ne ya tut hospodar, a pryroda». Ekotsentrychne prochytannia tvorchoi spadshchyny Vasylia Tkachuka [«I am not the master here, but nature». Ecocentric reading of the creative heritage of Vasyl Tkachuk]. *Poznańskie Studia Slawistyczne, (22),* 181–194. DOI: https://doi.org/10.14746/pss.2022.22.9 [in Ukrainian].

16. Maftyn, N. (2023). Problema yednosti liudyny i pryrody v malii prozi Yevhena Hutsala [The problem of the unity of man and nature in the short prose of Yevhen Hutsal]. In: *Ukrainska filolohiia u XXI stolitti – Ukrainian philology in the 21st century.* (pp. 322–339). Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha [in Ukrainian].

17. Vertyporokh, O. (2021). Ekokrytyka yak model interpretatsii suchasnoho khudozhnoho tekstu (na materiali romanistyky Yevhena Pashkovskoho) [Ecocriticism as a model of interpretation of a modern literary text (based on the material of Yevhen Pashkovsky's novels)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues in the humanities, 36*(1), 122–127. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-1-18 [in Ukrainian].

18. Poltoratska, A. (2021). Dyskurs bestiarnosti u khudozhnii literaturi kintsia XX – pochatku XXI stolittia (na materiali tvoriv Dzh. Bovena «Vulychnyi kit na imia Bob», B. Verbera «Zavtra budut koty», Dzh. Kutzee «Bezchestia», O. Tokarchuk «Vedy svii pluh ponad kistkamy mertvykh») [The discourse of bestiality in the literary literature of the late 20th – early 21st centuries (based on the material of the works of J. Bowen «A Street Cat Named Bob», B. Werber «Tomorrow There Will Be Cats», J. Coetzee «Dishonor», O. Tokarczuk «Drive Your Plow Over the Bones of the Dead»)]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

19. Hanzha, T. (2018). Ekokrytychnyi aspekt dykosti u poetychnomu tsykli Oleha Lyshehy «Snihovi i vohniu» [Ecocritical aspect of wildness in the poetica cycle «To snow and fire» by Oleh Lysheha]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Literaturoznavstvo – NaUKMA Research Papers. Literary Studies, 1,* 62–65. DOI: https://doi.org/10.18523/2618-0537.2018.62-65 [in Ukrainian].

20. Rozinkewycz, N., & Bracki, A. (2022). Strategie opisu zagadnień ekologicznych i elementy ekokrytyki we współczesnej literaturze ukraińskiej [Strategies for describing ecological

issues and elements of ecocriticism in contemporary Ukrainian literature]. *Świat i Słowo, 38*(1), 435–447. DOI: https://doi.org/10.53052/17313317.2022.27 [in Polish].

21. Horikha Zernia, T. (2019). Dotsia [Daughter]. Kyiv: Bilka [in Ukrainian].

22. Hubareva, V. (2023). Ekotsyd: 10 naslidkiv viiny rosii proty Ukrainy dlia dovkillia [Ecocide: 10 consequences of Russia's war against Ukraine for the environment]. *Rubryka. Vse po polychkakh – Rubryka. Sorts it all out,* 23 February. Retrieved from https://rubryka.com/article/naslidky-viiny-dlia-dovkillia/ [in Ukrainian].

23. Omelchuk, O., & Sadohurska, S. (2022). Pryroda stohne vid viiny [Nature groans from war]. *Dzerkalo tyzhnia – Mirror of the Week,* 27 March. Retrieved from https://zn.ua/ukr/ecology/priroda-stohne-vid-vijni.html

24. Zhadan, S. (2017). Internat [Boarding school]. Chernivtsi: Meridian Czernowitz [in Ukrainian].

25. Pakharenko, V. (2021). Doroha dodomu: Rysy metamodernizmu v romani Serhiia Zhadana «Internat» [The road home: Features of metamodernism in Sergei Zhadan's novel «Boarding school»]. *Ukrainska mova ta literature – Ukrainian language and literature, 7–8*(935–936), 70–83 [in Ukrainian].

Розінкевич Н. В. Екокритичний аналіз роману «Доця» Тамари Горіха Зерня

У статті здійснено екокритичний аналіз роману Тамари Горіха Зерня «Доця», який розглянуто як приклад художнього осмислення російсько-української війни не лише в соціально-політичному, а й в екологічному вимірі.

Екокритичний підхід дає змогу інтерпретувати воєнний конфлікт як масштабну екологічну кризу, що руйнує довкілля, деформує людсько-природні зв'язки та загрожує екосистемам.

У фокусі дослідження – репрезентація землі, природи й рідного простору як маркерів ідентичності, травми, пам'яті та спротиву.

Особливу увагу приділено метафорам спустошеного ландшафту, трансформації сакральних символів (вогонь, дім, Різдво) під впливом війни, а також впливу мови, традицій та особистих переживань на реконструкцію простору Донбасу.

Застосування культурно-історичного та метамодерністського підходів дав змогу розглянути роман як текст, що фіксує складність гібридної війни, фрагментованість реальності та потребу в глибокому етичному переосмисленні стосунків між людиною й природою.

Стаття окреслює нові напрями для подальших досліджень воєнної літератури в контексті екологічної гуманітаристики.

Ключові слова: екокритика, екокритичний дискурс, російсько-українська війна, екологічні загрози, екологічна криза, сучасна українська література, довкілля, земля, ідентичність.

Rozinkevych N. V. An eco-critical analysis of the novel "Daughter" by Tamara Horykha Zernia

The article presents an ecocritical analysis of Tamara Horykha Zernia's novel «Daughter», which is considered as an example of artistic understanding of the Russian-Ukrainian war not only in the socio-political, but also in the ecological dimension.

The ecocritical approach allows us to interpret the military conflict as a large-scale ecological crisis that destroys the environment, deforms human-natural connections and threatens ecosystems.

The focus of the study is the representation of the land, nature and native space as markers of identity, trauma, memory and resistance.

Special attention is paid to the metaphors of the devastated landscape, the transformation of sacred symbols (fire, home, Christmas) under the influence of the war, as well as the influence of language, traditions and personal experiences on the reconstruction of the Donbass space.

The application of cultural-historical and metamodernist approaches made it possible to consider the novel as a text that captures the complexity of hybrid war, the fragmentation of reality and the need for a deep ethical rethinking of the relationship between man and nature.

The article outlines new directions for further research into war literature in the context of ecological humanities.

Key words: ecocriticism, ecocritical discourse, Russian-Ukrainian war, ecological threats, ecological crisis, modern Ukrainian literature, environment, land, identity.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 10.04.2025 р.
Прийнято до друку 30.05.2025 р.